

Research Article; Received: 2025-05-14; Revised: 2025-09-14; Accepted: 2025-09-17.

การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
ของวัดในอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี
The Development of Eco-cultural Tourism in Temples of
Sri Prachan District, Suphan Buri Province

พระครูสมุห์พงษ์นรินทร์ ฐิตวโร^{*1},
พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑโฒ², พระเจริญพงษ์ ธมมทีโป³
Phrakrusamu Phongnarin Thitavaro¹,
Phramahasupawat Thānavuḍḍho², Phrajaroenphong Dhammadīpo³
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี
Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Buddhaphanya Sri Dvaravati Buddhist College
First/Corresponding Author, E-mail: gasgasgass0055@gmail.com*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาศักยภาพและความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวของวัด 2. พัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัด และ 3. ยกระดับวัดและชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยเน้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แนวทางการสนทนากลุ่มย่อย และแบบปฏิบัติการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว เก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 20 คน และการสนทนากลุ่มย่อย จำนวน 15 คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า 1) วัดในอำเภอศรีประจันต์มีศักยภาพสูงในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ วัดพังม่วง วัดบ้านกร่าง วัดเถรพลาย วัดจรรย์ วัดดอนบมผาราม เพราะมีความโดดเด่นทางศาสนา วัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นพื้นที่ที่น่าร่อนพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม 2) การพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวของวัดได้ออกแบบให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ ได้แก่

“เส้นทางเดินป่าธรรมะ” ที่วัดพังม่วงเพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรมท่ามกลางธรรมชาติ “เดินตามรอยประวัติศาสตรพระบ้านกร่าง” ที่วัดบ้านกร่างเพื่อเรียนรู้พุทธศิลป์และมรดกทางวัฒนธรรม “เข้าวัดบวชใจ” ที่วัดเถรพลาย ซึ่งเน้นการปฏิบัติธรรมและดิจิทัลดีท็อกซ์ “ค่ายเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ที่วัดจรรย์เพื่ออนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชุมชน และ “ฝึกสมาธิกับธรรมะ 4 ทิศ” ที่วัดดอนบุปผารามเพื่อส่งเสริมการปฏิบัติสมาธิในรูปแบบที่หลากหลาย 3) การยกระดับวัดและชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืน โดย (1) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก (2) การบูรณาการการท่องเที่ยวเข้ากับเศรษฐกิจชุมชน (3) การพัฒนาระบบประชาสัมพันธ์และการตลาดผ่านการจัดทำเว็บไซต์ แอปพลิเคชันท่องเที่ยวศรีประจันต์ องค์ความรู้จากการวิจัย คือ รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมศรีประจันต์ประกอบด้วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรม อนุรักษ์วัฒนธรรมและโบราณสถาน พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม สนับสนุนบทบาทของชุมชนและใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อขยายการตลาดการท่องเที่ยว

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวในวัด; นิเวศวิทยาวัฒนธรรม; การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

Abstract

This research article aims to 1) study the potential and capacity of temples to support tourism, 2) develop eco-cultural tourism activities in the temple, and 3) elevate temples and communities into eco-cultural tourism in Sri Prachan District, Suphan Buri Province. The study employ qualitative research methodology by using participatory action research. The tools consist of interview form, focus group discussion guideline, and tourist activity development practice forms. The data are collected from 20 key informants for interview and 15 for focus group discussion and then analyze the data through content analysis.

The findings reveal that 1) temples in Sri Prachan District have high potential as eco-cultural tourism destinations due to their religious, cultural, and natural heritage. Five temples are selected as pilot sites: Wat Phang Muang, Wat Ban Krang, Wat Theren Phlai, Wat Chan, and Wat Don Buppharam. 2) The tourism activities are developed align with the

unique characteristics of each temple, including “Eco-Dharma Walk” at Wat Phang Muang to promote meditation in nature, “Following the Historical Trail of Phra Ban Krang” at Wat Ban Krang to learn about Buddhist arts and local heritages, “Enter the Temple, Purify the Mind” at Wat Theren Phlai for meditation retreats and digital detox, “Local Wisdom Learning Camp” at Wat Chan to preserve traditional craftsmanship, and “Meditation with the Four Directions of Dhamma” at Wat Don Buppharam, which offers diverse meditation practices.

3) Upgrading temples and communities as sustainable tourist attractions by (1) developing infrastructure and facilities, (2) integrating tourism into the community economy, and (3) developing public relations and marketing systems through the development of websites and Sri Prachan tourism Apps. The knowledge from the research is the Sri Prachan cultural ecotourism model, which includes promoting Dharma practice, preserving cultures and ancient sites, developing environmentally friendly tourist attractions, supporting the role of the community, and using digital technology to expand tourism marketing.

Keywords: Temple Tourism; Eco-culture; Eco-cultural Tourism

บทนำ

การท่องเที่ยวถือเป็นอุตสาหกรรมที่สำคัญต่อเศรษฐกิจโลกเพราะสามารถสร้างรายได้ที่มีมูลค่ามหาศาลและเกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง จากการศึกษาขององค์การการท่องเที่ยวโลกได้พยากรณ์ว่า ในปี พ.ศ. 2573 จะมีนักท่องเที่ยวทั่วโลกประมาณ 1,800 ล้านคน (World Tourism Organization, 2011) โดยกำหนดรูปแบบการท่องเที่ยว 3 รูปแบบหลัก ได้แก่ การท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ การท่องเที่ยวในแหล่งวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวในความสนใจพิเศษ

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมถือเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งที่มีความนิยมนำอย่างสูง ในปัจจุบันค่านิยมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเปลี่ยนแปลงไปจากการท่องเที่ยวกระแสหลัก เพราะมีความนิยมในการท่องเที่ยวกระแสรองมากยิ่งขึ้น เช่นเดียวกันกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่นักท่องเที่ยวต้องการเรียนรู้ความดั้งเดิม (Indigenoussness) ความเป็นต้นตำรับ (Authenticity) ของชุมชนท้องถิ่น ในประเทศ

ไทยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคม จึงทำให้หน่วยงานภาครัฐและเอกชนหันมาสนใจการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น (วารุณี ประไพเมือง, 2565)

สำหรับประเทศไทยมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และธรรมชาติ ซึ่งสร้างความโดดเด่นและดึงดูดนักท่องเที่ยวทั่วโลก หนึ่งในองค์ประกอบสำคัญของเอกลักษณ์ไทย คือ วัดหรือศาสนสถานในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหัวใจของวัฒนธรรมไทยที่สะท้อนถึงความเชื่อ วิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่น วัดในประเทศไทยไม่ได้เป็นเพียงสถานที่ปฏิบัติธรรมและทำบุญเท่านั้น แต่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ศิลปวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่สืบทอดมาหลายร้อยปี ในด้านการท่องเที่ยว วัดไทยได้รับการยอมรับว่า เป็นจุดหมายปลายทางยอดนิยม โดยมีวัดที่มีชื่อเสียงระดับโลก เช่น วัดพระแก้วในกรุงเทพมหานคร วัดพระธาตุดอยสุเทพในจังหวัดเชียงใหม่ วัดร่องขุ่นในจังหวัดเชียงราย นอกจากนี้วัดที่มีชื่อเสียงระดับประเทศแล้วยังมีวัดท้องถิ่นในชนบทที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ทั้งในแง่ของสถาปัตยกรรม วิถีชีวิตของชาวบ้านและประเพณีที่ยังคงสืบสานกันมาอย่างเข้มแข็ง (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2564) ในด้านการศึกษาวิจัยมีงานจำนวนหนึ่งที่ได้ศึกษาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในวัด เช่น การศึกษาวัฒนธรรมเชิงนิเวศวิทยากับการท่องเที่ยววัดร่องเสือเต้นในจังหวัดเชียงราย พบว่า ลักษณะวัฒนธรรมนิเวศวิทยาและการท่องเที่ยว วัดร่องเสือเต้นมีการพัฒนาโครงสร้างและสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว เป็นศูนย์รวมทางศาสนาและพิธีกรรมที่สำคัญ มีความโดดเด่นด้านสถาปัตยกรรมและความรู้ทางประวัติศาสตร์ (พระครูธรรมธรกฤษณ ชนมโม (กันติมูล), 2566) และการศึกษาเที่ยววัด: แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ วัฒนธรรมริมฝั่งแม่น้ำโขง จังหวัดหนองคายพบว่า วัดในจังหวัดหนองคายมีความเกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์ฝั่งโขง ซึ่งปรากฏหลักฐานจากเอกสารโบราณสถานโบราณวัตถุ โดยเฉพาะสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แห่งราชอาณาจักรล้านช้าง ต่อมามีความผูกพันกับทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของราชอาณาจักรสยามปัจจุบัน วัดเหล่านี้มีความสำคัญด้านประวัติศาสตร์ พุทธปฏิมาและภูมิทัศน์ของวัด (เยาวลักษณ์ เหล่าฤทธิ์ และคณะ, 2558)

อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี มีสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญหลายแห่ง ส่วนมากเป็นวัดสำคัญ ได้แก่ 1) วัดหนองเพียร โดยมีหลวงพ่อดำ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ คู่บ้านคูเมืองของศรีประจันต์ พร้อมทั้งสักการะพระธาตุเจดีย์ศรีสุวรรณประชารังสรรค์ 2) วัดบ้านกร่าง โดยมีหลวงพ่อแก้ว พระพุทธรูปในวิหารเก่าแก่สมัยอยุธยา พระเจดีย์กลางน้ำและพระพุทธบาทเก่าแก่ พร้อมทั้งชมต้นกำเนิดกรูพระขุนแผน 3) บ้านกร่าง

อันโด่งดังและให้อาหาร-ขนมปลาที่วังมัจฉาริมน้ำท่าจีนหน้าวัด 4) วัดเกาะ โดยมีรูปหล่อ หลวงพ่อปุย พระเกจิสังฆมขังเวทย์แห่งเมืองสุพรรณในอดีตและพระพุทธรูปบาท โบราณ พร้อมทั้งพระบรมสารีริกธาตุ 9 ประเทศ 9 แผ่นดิน ซึ่งอัญเชิญมาประดิษฐาน ในอุโบสถที่มีจิตรกรรมฝาผนังอันงดงาม 5) วัดยาง โดยมีรูปหล่อหลวงพ่อนอบ พร้อมทั้งบูรพาจารย์วัดยาง พระเกจิสังฆมขังในอดีต 6) วัดไก่อี้อยู่ โดยมีหลวงพ่เพชร หลวงพ่อเฒ่า พระศักดิ์สิทธิ์คู่วัด 7) วัดดอนบุบผาราม โดยมีรอยพระพุทธรูปจำลอง รูปหล่อหลวงปู่ฮั่น และสรีระสังขารหลวงพ่อดม พระเกจิผู้มีสังขารไม่เนาเปื่อยนานกว่า 20 ปี 8) วัดพัคฆาราม โดยมีหลวงพ่อดม พระวิปัสสนาจารย์ชื่อดังของเมือง สุพรรณบุรีในปัจจุบัน 9) วัดโพธิ์ศรีเจริญ โดยมีหลวงปู่แก้ว นามมหาสำเร็จ พระเกจิวัย 90 ปี ผู้ขึ้นชื่อลือชาด้านเมตตามหานิยมเป็นเลิศ เจ้าของต้นตำรับวัดมุงคล เครื่องราง ปลาเก็ด อันเป็นเอกลักษณ์หนึ่งเดียวในโลก แต่ละวัดเป็นแหล่งวัฒนธรรมทาง ประวัติศาสตร์ (เทศบาลตำบลศรีประจันต์, ม.ป.ป.; บ้านจอมยุทธ, ม.ป.ป.)

จากศักยภาพของวัดในอำเภอศรีประจันต์ จะเห็นว่า เป็นแหล่งวัฒนธรรมทาง ประวัติศาสตร์ มีจุดเด่นด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุและพระเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียง ของประเทศไทย บทความวิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาศักยภาพของการท่องเที่ยวของ วัด โดยการพัฒนากิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดใน อำเภอศรีประจันต์ อันจะนำไปสู่การยกระดับวัดและชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิง นิเวศวิทยาวัฒนธรรมในอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรีต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาศักยภาพและความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวของวัดใน อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี
2. เพื่อพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดในอำเภอ ศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี
3. เพื่อยกระดับวัดและชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมใน อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี

ระเบียบวิธีวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยเน้นการวิจัยเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research; PAR) เพื่อพัฒนาการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี

2. เครื่องมือในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ แนวทางการสนทนากลุ่มย่อย แบบประเมินความรู้ผู้เรียนก่อนได้รับการฝึกอบรม (Pre-test) แบบประเมินความรู้ผู้เรียนหลังได้รับการฝึกอบรม (Post-test) แบบบันทึกการสังเกตเพื่อการจดบันทึกเหตุการณ์ที่ผู้วิจัยพบในระหว่างการทำกิจกรรมของสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรม แบบสรุปผลการดำเนินกิจกรรม และแบบประเมินความพึงพอใจในการทำกิจกรรมของสมาชิกผู้เข้าร่วมกิจกรรม

3. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ดังนี้ 1) ผู้ร่วมปฏิบัติการ โดยคัดเลือกแบบเจาะจงจากกลุ่มตัวแทนต่อไปนี้ (1) ชุมชน ได้แก่ ผู้นำ ปราชญ์ท้องถิ่น กลุ่มสตรี และกลุ่มเยาวชน (2) หน่วยงานท้องถิ่น ได้แก่ วัด โรงเรียน สาธารณสุข ผู้ประกอบการท่องเที่ยว มัคคุเทศก์ที่พัก เรือท่องเที่ยว เกษตรท่องเที่ยว และ (3) ภาคสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการมหาวิทยาลัย รวมจำนวน 20 คน เพื่อร่วมออกแบบกิจกรรม โดยมีกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือก ดังนี้ (1) มีประสบการณ์มีความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรนิเวศ-วัฒนธรรมการท่องเที่ยว (2) สามารถเข้ามามีส่วนร่วมตลอดโครงการ (3) มีความตั้งใจเรียนรู้ การทดลอง การสื่อสาร (4) มีบทบาทในสังคมและได้รับการยอมรับจากชุมชน (5) มีจริยธรรมและความไว้วางใจได้ ไม่ขัดผลประโยชน์สาธารณะเด่นชัด (6) เป็นตัวแทนที่หลากหลายทางเพศ วัย อาชีพ กลุ่มชาติพันธุ์/ศาสนา (7) มีทักษะสื่อสาร/ประสานเครือข่าย (8) มีความพร้อมด้านสุขภาพเหมาะสมต่อกิจกรรมภาคสนาม 2) ผู้ให้สัมภาษณ์เชิงลึก ได้คัดเลือกแบบเจาะจงจากกลุ่มผู้เข้าร่วมปฏิบัติการเพื่อถอดบทเรียนและประเมินการทำกิจกรรม จำนวน 15 คน

4. การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นการปฏิบัติการเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม โดยมีขั้นตอนและผู้เข้าร่วมกิจกรรมจำนวน 20 คน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์สถานการณ์เบื้องต้น (Pre-research) ศึกษาภูมิหลังของวัดและชุมชน เก็บข้อมูลเบื้องต้น เช่น ประวัติวัด จุดเด่น จุดด้อย ศักยภาพ โดยใช้วิธีสังเกต การลงพื้นที่ การสำรวจและการศึกษาเอกสาร

ขั้นตอนที่ 2 การวางแผนร่วมกัน (Planning) จัดเวทีประชุมหารือกับพระสงฆ์ ชุมชนและผู้เกี่ยวข้องใช้การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) เพื่อระดมความคิดเห็น ออกแบบกิจกรรมร่วมกันตามวัดแต่ละแห่ง (กิจกรรม 1 วัด=1 กิจกรรม)

ขั้นตอนที่ 3 การดำเนินกิจกรรมทดลอง (Action) นำกิจกรรมที่ออกแบบมาทดลองปฏิบัติจริงในแต่ละวัด จัดกิจกรรมตามลักษณะของแต่ละวัด เช่น การปฏิบัติธรรม การทำขนมไทย การประชุมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับพระเครื่อง โดยมีการบันทึกภาพ ถ่ายวิดีโอและเก็บข้อมูลภาคสนาม

ขั้นตอนที่ 4 การสะท้อนผลและประเมิน (Observation & Reflection) สัมภาษณ์และเก็บแบบสอบถามความพึงพอใจของผู้เข้าร่วม ใช้เวทีสะท้อนผล เช่น การฟังเสียงพระสงฆ์ ชาวบ้าน นักท่องเที่ยว ประเมินความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความยั่งยืนของกิจกรรม

ขั้นตอนที่ 5 การพัฒนาอย่างยั่งยืนและสังเคราะห์ผล (Re-design and Scaling) ปรับปรุงกิจกรรมตามข้อเสนอแนะ สังเคราะห์เป็นรูปแบบการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่สามารถใช้ได้ด้วยวัดอื่น ๆ จากนั้น เสนอแนวทางการพัฒนาในระยะยาวให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

5. การวิเคราะห์ข้อมูล โดยวิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาประกอบบริบทและนำเสนอรายงานแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการวิจัย

1. ศักยภาพและความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวของวัดพบว่า วัดในอำเภอศรีประจันต์มีศักยภาพสูงในการรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม โดยมีจุดแข็งด้านศาสนา วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1.1 บริบทของพื้นที่และศักยภาพของวัดมีความโดดเด่นในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เนื่องจากมีวัดเก่าแก่ที่มีคุณค่าทางศาสนาและประวัติศาสตร์ รวมถึงความพร้อมด้านทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถส่งเสริมการท่องเที่ยวได้ วัดที่ศึกษาในครั้งนี้ ได้แก่ วัดพังม่วง วัดบ้านกร่าง วัดเถรพลาย วัดจรรย์ และวัดดอนบุบผาราม แต่ละวัดมีศักยภาพและจุดเด่นที่ต่างกัน สามารถเชื่อมโยงเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมได้ ดังนี้

1) วัดพังม่วง มีสถาปัตยกรรมโดดเด่นและมีศักยภาพในการพัฒนา กิจกรรมเชิงอนุรักษ์ มีความสงบและบรรยากาศร่มรื่น อุโบสถของวัดได้รับการบูรณะใหม่ แต่ยังคงสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิมไว้ วัดแห่งนี้มีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งปฏิบัติธรรมสำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการความเงียบสงบ

2) วัดบ้านกร่าง สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ภายในอุโบสถประดิษฐาน พระประธานองค์ใหญ่ ศิลปะอุททอง ใบเสमारอบอุโบสถมีที่มาจากการนำพระวัดกร่าง พิมพ์ทรงพลใหญ่มาจำลองให้มีขนาดเท่าใบเสมา ส่วนวิหารภายในมีหลวงพ่อแก้วและพระประธาน ถัดมาเป็นมณฑป ด้านในมีรอยพระพุทธรูปจำลอง สร้างเมื่อ พ.ศ. 2476 ด้านหลังวิหารมีเจดีย์ที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ใหม่ สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระเครื่องตระกูลวัดบ้านกร่าง (พระขุนแผน) ภายในเจดีย์ เคยพบพระพุทธรูปเนื้อสัมฤทธิ์ รวมถึง

พระเครื่องที่มีลักษณะเป็นแก้วสีเขียว นอกจากนั้น ยังมีพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงหลังน้ำทักษิณทกประกาศอิสรภาพ แกะสลักจากไม้ตะเคียนขนาดใหญ่

ภาพ 1 วัดพังม่วง

ภาพ 2 วัดบ้านกร่าง

3) วัดเถรพลาย เป็นวัดเก่าแก่สมัยกรุงศรีอยุธยา จากหลักฐานทางโบราณคดีมีเจดีย์ยุคโบราณก่อด้วยอิฐ ยอดเจดีย์เป็นเนื้อสำริดเก่าแก่ มีลักษณะดอกบัวหงาย 7 ชั้น สันนิษฐานตั้งชื่อวัดตามประวัติที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงกระทำยุทธหัตถีที่ดอนเจดีย์แล้วขุนศึกผู้ใหญ่แหวะพักรบเพื่อให้ทหารและช้างพลายได้พักก่อนที่จะเดินทางกลับบ้านหนองสาหร่าย จึงตั้งชื่อวัดว่า วัดเถรพลาย ซึ่งมีความหมายว่า ช้างของขุนศึกผู้ใหญ่ นอกจากนั้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้สร้างพระขุนแผนขึ้นเพื่อมอบเป็นขวัญและกำลังใจแก่ทหาร และส่วนหนึ่งนำบรรจุกรุไว้ที่เจดีย์วัดเถรพลาย

4) วัดจรรย์ วิหารสร้างเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน สันนิษฐานจากรูปแบบสถาปัตยกรรม มีส่วนฐานคล้ายรูปทรงท้องสำเภา ลักษณะอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในวิหารมีภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เขียนด้วยสีฝุ่นผสมการรองพื้น ฝีมือช่างพื้นบ้านที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวง เป็นภาพอดีตพุทธเจ้าและพุทธประวัติตั้งแต่ประสูติถึงปรินิพพาน สอดแทรกวิถีชีวิตของชาวไทย จีน ลาว และชาวตะวันตก นอกจากนี้ ยังมีหลวงพ่อเพชร พระพุทธรูปปางห้ามญาติ ขนาดสูง 1.85 เมตร เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่ประจำวัด หลวงพ่อดำและพระพุทธรูปภายในวิหารปางมารวิชัย เนื้อปูนปั้น ศิลปะช่างพื้นบ้าน สันนิษฐานว่า สร้างพร้อมกับวิหาร พระประธานประจำอุโบสถสันนิษฐานว่า สร้างพร้อมอุโบสถราวปี พ.ศ. 2455-2460 และจัดงานผูกพัทธสีมาเมื่อปี พ.ศ. 2460

5) วัดดอนบุปผาราม เป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมงคลนิมิต พระพุทธรูปโบราณ ปางมารวิชัย เดิมประดิษฐานที่วัดราชบูรณราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร เมื่อประสบภัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ทางราชการมีประกาศให้ยุบเลิก

วัด พระครูศรีคณานุรักษ์ (สม คงสุวรรณโณ) กับชาวบ้านจึงเดินทางไปอัญเชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานอุโบสถวัดดอนบพผาราม นอกจากนี้ ยังมีพระปรางค์ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ มีขนาดสูง 12 วา 2 ศอก 9 นิ้ว เส้นผ่าศูนย์กลางฐานกว้าง 6 วา หลวงพ่อดอกไม้ซึ่งเป็นพระประธานประจำอุโบสถหลังเก่า ในครั้งยังชื่อว่า วัดโคกดอกไม้ จึงเรียกพระประธานในอุโบสถว่า หลวงพ่อดอกไม้ รวมไปถึงรอยพระพุทธรูปจำลอง สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2458 เป็นรอยพระพุทธรูปสี่รอย มีมณฑล 108 ปัจจุบันประดิษฐานไว้ในมณฑป

1.2 ศักยภาพของวัดในการรองรับการท่องเที่ยว 5 ด้าน ซึ่งประกอบด้วย

1) ด้านศาสนาและจิตปัญญา ได้แก่ วัดพึงมั่งมีพื้นที่ธรรมชาติที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม และฝึกสมาธิ วัดเถรพลายมีบรรยากาศสงบ เหมาะสำหรับการจัดค่ายปฏิบัติธรรม และวัดดอนบพผารามมีศูนย์สมาธิ 4 ทิศ ซึ่งเป็นจุดเด่นสำหรับการฝึกจิต 2) ด้านมรดกทางวัฒนธรรมและโบราณสถาน ได้แก่ วัดบ้านกร่างเป็นศูนย์กลางของพระเครื่องขุนแผน บ้านกร่าง ซึ่งมีชื่อเสียงระดับประเทศ วัดเถรพลายมีพระพุทธรูปโบราณและสถาปัตยกรรมเก่าแก่ที่สามารถพัฒนาเป็นจุดเรียนรู้ 3) ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ วัดจรรย์เป็นแหล่งรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น งานจักสาน ผ้าทอ เครื่องปั้นดินเผา มีปราชญ์ชุมชนที่สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ผ่านกิจกรรมเชิงปฏิบัติ 4) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ วัดพึงมั่งมีตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำธรรมชาติและป่าไม้ที่สามารถใช้เป็นพื้นที่ศึกษาเชิงนิเวศ วัดหลายแห่งมีพื้นที่สีเขียวที่สามารถปรับปรุงเป็นเส้นทางศึกษาธรรมชาติและสมาธิภาวนา และ 5) ด้านโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกพบว่า จุดแข็ง คือ วัดส่วนใหญ่มีพื้นที่รองรับนักท่องเที่ยวได้ในระดับหนึ่งมีลานจอดรถและห้องน้ำ แต่บางแห่งยังต้องปรับปรุงให้ได้มาตรฐาน และมีจุดที่ต้องปรับปรุง ได้แก่ ขาดป้ายแนะนำเส้นทางและข้อมูลการท่องเที่ยวในบางวัด จึงต้องพัฒนาเส้นทางเข้าวัดให้สะดวกขึ้น ควรเพิ่มศูนย์บริการนักท่องเที่ยวในบางพื้นที่

2. การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดในอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี มีขั้นตอนดังนี้

2.1 การวิเคราะห์ศักยภาพของวัดและชุมชนในอำเภอศรีประจันต์ โดยให้พระสงฆ์และผู้นำชุมชนแนะนำอัตลักษณ์และศักยภาพของวัดเกี่ยวกับข้อดีและข้อจำกัดของวัดที่สามารถพัฒนาเป็นกิจกรรมท่องเที่ยว เช่น โครงสร้างพื้นฐาน พื้นที่ธรรมชาติ ความพร้อมของพระสงฆ์ ฯลฯ ซึ่งพบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวต้องเชื่อมโยงหลักธรรมะ วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน โดยคำนึงถึงอัตลักษณ์ของแต่ละวัดและความสนใจของกลุ่มนักท่องเที่ยว

2.2 การออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม กิจกรรมหลักที่เหมาะสมกับวัดที่มีศักยภาพ จำนวน 5 แห่ง ได้แก่ วัดพังม่วง วัดบ้านกร่าง วัดเถรพลาย วัดจรรย์และวัดดอนบพผาราม ซึ่งสามารถเชื่อมโยงเป็นเส้นทางท่องเที่ยวในวัดอำเภอศรีประจันต์ ดังนี้

1) วัดพังม่วง กิจกรรมเส้นทางเดินป่าธรรมะ (Eco-Dharma Walk) เพื่อพัฒนาพื้นที่ป่าในวัดให้เป็นเส้นทางศึกษาธรรมชาติควบคู่กับการฝึกสมาธิ นักท่องเที่ยวสามารถเรียนรู้ พืชสมุนไพร พันธุ์ไม้และฝึกเดินจงกรมกลางธรรมชาติ มีจุดพักสำหรับนั่งสมาธิและเจริญสติในแต่ละช่วงของเส้นทาง

2) วัดบ้านกร่าง กิจกรรมเดินตามรอยประวัติศาตร์พระบ้านกร่าง เพื่อพัฒนากิจกรรมศึกษาประวัติศาตร์พระขุนแผนบ้านกร่าง จัดแสดงพระเครื่องและเปิดให้ทดลอง ปั่นพระเครื่องจำลอง จัดทำเส้นทางเดินชมโบราณสถานรอบวัด พร้อมป้ายแนะนำข้อมูล

3) วัดเถรพลาย กิจกรรมเข้าวัดบวชใจเพื่อพัฒนากิจกรรมบวชใจแบบเนกขัมมะ โดยให้ผู้เข้าร่วมได้ปฏิบัติธรรมและดิจิทัลดีท็อกซ์ (Digital Detox) เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้สนใจได้เข้าร่วมหลักสูตรปฏิบัติธรรมระยะสั้นเพื่อเรียนรู้การเจริญสติ ส่งเสริมการฝึกสมาธิในรูปแบบต่าง ๆ เช่น อานาปานสติ เมตตาภาวนา การเดินจงกรม

4) วัดจรรย์ กิจกรรมค่ายเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยพัฒนากิจกรรมเรียนรู้และฝึกหัตถกรรมพื้นบ้าน เช่น การจักสาน ฝ้ายทอ เครื่องปั้นดินเผา โดยเปิดหลักสูตรเชิงปฏิบัติการ (Course Workshop) ที่ให้ผู้เข้าร่วมได้ลงมือทำจริงและสามารถนำกลับไปเป็นของที่ระลึก มีปราชญ์ชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ สร้างความเชื่อมโยงระหว่างศาสนา วัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชน

5) วัดดอนบพผาราม กิจกรรมฝึกสมาธิกับธรรมะ 4 ทิศ เพื่อพัฒนาพื้นที่ศูนย์สมาธิ 4 ทิศ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของวัด โดยนักท่องเที่ยวสามารถฝึกสมาธิแบบ อานาปานสติ เมตตาภาวนา เดินจงกรมและสมาธิเญ็บ ซึ่งเป็นแนวทางการปฏิบัติธรรมที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

2.3 ประเมินผลการพัฒนากิจกรรมพบว่า จุดเด่นของการพัฒนากิจกรรมบูรณาการธรรมะ วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ทุกกิจกรรมช่วยให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ทั้งทางจิตใจ ประวัติศาตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ ปราชญ์ชุมชนและชาวบ้านเข้ามามีบทบาทในกิจกรรม พัฒนากิจกรรมที่สามารถเป็นรายได้เสริมให้กับวัดและชุมชน เช่น การสอนทำ

พระเครื่อง งานจักสาน สินค้าโอท็อป (OTOP) เน้นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและความยั่งยืน ใช้วัสดุจากธรรมชาติ ลดการใช้พลาสติกและส่งเสริมพลังงานสะอาดในวัด

จากการศึกษาสรุปได้ว่า วัดในอำเภอศรีประจันต์มีศักยภาพสูงในการพัฒนา กิจกรรมที่เชื่อมโยงศาสนาและวัฒนธรรมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืน กิจกรรมในวัด ทั้ง 5 รูปแบบที่ได้รับการพัฒนาช่วยสร้างมูลค่าให้กับวัดและชุมชน และสามารถดึงดูด นักท่องเที่ยวที่สนใจการปฏิบัติธรรม ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น การ ดำเนินการในอนาคตควรมุ่งเน้นการขยายกิจกรรมให้ครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายที่กว้าง ขึ้น พร้อมพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างยั่งยืน

3. การยกระดับวัดและชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมใน อำเภอศรีประจันต์พบว่า การพัฒนาวัดและชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืนต้อง อาศัยการบูรณาการ 3 มิติหลัก ได้แก่

3.1 การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกในวัดและ ชุมชนเพื่อให้วัดสามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยได้ดำเนินการ พัฒนาในด้านต่อไปนี้

1) เส้นทาง การเข้าถึงวัดและการเดินทางระหว่างวัด ได้แก่ การ ปรับปรุงถนนและป้ายบอกทาง เชื่อมโยงระหว่าง 5 วัดให้สะดวกต่อการเดินทาง การ พัฒนาระบบขนส่งชุมชน (รถราง/จักรยาน) ให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

2) การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกในวัด ได้แก่ การเพิ่มจุดบริการ นักท่องเที่ยว เช่น ศูนย์ข้อมูลท่องเที่ยวในวัด การปรับปรุงห้องน้ำและลานจอดรถให้ เพียงพอต่อจำนวนนักท่องเที่ยว การจัดทำป้ายข้อมูลวัด ประวัติศาสตร์และกิจกรรม

3) การพัฒนาพื้นที่สีเขียวและสิ่งแวดล้อมในวัด ได้แก่ การฟื้นฟูพื้นที่ สีเขียวให้เป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติและฝึกสมาธิ การพัฒนาเส้นทางเดินป่าธรรมะและ ลานฝึกสมาธิในพื้นที่เงียบสงบ โดยนำแนวคิด Zero Waste Temple เพื่อลดขยะ พลาสติกและส่งเสริมการใช้พลังงานสะอาด

3.2 การพัฒนากิจกรรมและประสบการณ์ท่องเที่ยวให้ยั่งยืน กิจกรรมที่ พัฒนาขึ้นต้องเสริมสร้างความเข้าใจในศาสนา วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยมี 5 กิจกรรมที่เชื่อมโยง 5 วัดเข้าด้วยกัน คือ (1) วัดพังม่วง เส้นทางเดินป่าธรรมะ (2) วัดบ้านกร่าง เดินตามรอยประวัติศาสตร์พระบ้านกร่าง (3) วัดเถรพลาย เข้าวัดบวช ใจ ปฏิบัติธรรมดิจิทัลดีท็อกซ์ (4) วัดจรรย์ ค่ายเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (จักสาน ผ้าทอ เครื่องปั้นดินเผา) (5) วัดดอนบพผาราม ฝึกสมาธิกับธรรมะ 4 ทิศ นอกจากนี้ ได้พัฒนา แนวทางการท่องเที่ยวที่หลากหลายเพื่อตอบสนองกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน เช่น

แพ็กเกจท่องเที่ยว 1 วัน, 2 วัน 1 คืน, 3 วัน 2 คืน กิจกรรมรีทรีต (Retreat) และ หลักสูตรปฏิบัติธรรม สำหรับผู้ที่ต้องการเข้าถึงธรรมะอย่างลึกซึ้ง กิจกรรมเชื่อมโยงชุมชน เช่น ตลาดสินค้าพื้นเมือง การแสดงศิลปวัฒนธรรม

ภาพ 3 วัดบ้านกร่าง: ศูนย์พระเครื่อง และเส้นทางชมโบราณสถาน

ภาพ 4 วัดจรรย์: ศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และลานหัตถกรรม

3.3 การส่งเสริมการตลาดและประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างการรับรู้ จัดทำเว็บไซต์กลางของเส้นทางการท่องเที่ยวที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับวัด กิจกรรมและแพ็คเกจการท่องเที่ยว เปิดให้จองกิจกรรมและติดต่อสอบถามได้สะดวก ใช้สื่อโซเชียลมีเดียในการประชาสัมพันธ์ (เฟซบุ๊ก ยูทูบ อินสตาแกรม ตี๊กต็อก) สร้างวิดีโอเรื่องเล่าเส้นทางธรรมะศรีประจันต์ จัดทำไลฟ์สด รีวิวประสบการณ์จริงของนักท่องเที่ยว เชิญอินฟลูเอนเซอร์ (Influencer) และบล็อกเกอร์ (Blogger) สายบุญมาทำคอนเทนต์รีวิว ดึงดูดกลุ่มเป้าหมายที่สนใจธรรมะและวัฒนธรรม จัดทำแคมเปญการตลาด เช่น “เที่ยววัดได้ปัญญา” เพื่อส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวบันทึกประสบการณ์ผ่านบล็อกและโซเชียลมีเดีย

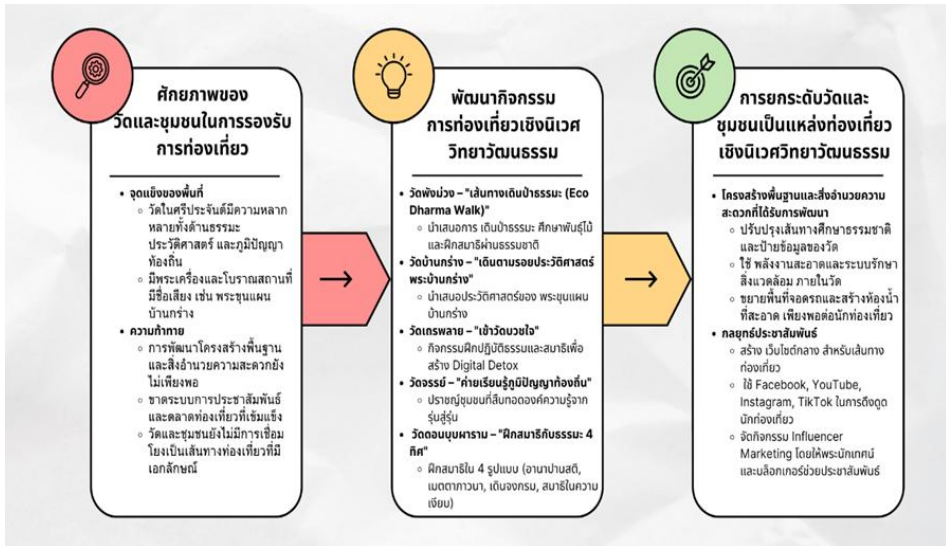
ภาพ 5 ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อโทรทัศน์

3.4 การมีส่วนร่วมของชุมชนและเศรษฐกิจท้องถิ่น สร้างงานและรายได้ให้ชุมชนเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเป็น มัคคุเทศก์ท้องถิ่น ส่งเสริมสินค้าโอท็อป เช่น เครื่องจักสาน ผ้าทอ สมุนไพรพื้นบ้านจัดตั้งตลาดชุมชนรอบวัด เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสวิถีชีวิตและสนับสนุนเศรษฐกิจท้องถิ่น เสริมสร้างบทบาทของวัดให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้โดยใช้วัดเป็นพื้นที่จัดอบรมเชิงปฏิบัติการด้านศิลปะ วัฒนธรรมและจิตปัญญา ส่งเสริมการเรียนรู้แบบอำนาจละมุนตามแนวพุทธ (Buddhist Soft Power) เช่น การสอนสมาธิ การทำบุญอย่างเข้าใจ

กล่าวได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในวัดของอำเภอศรีประจันต์ มีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวที่สนใจด้านธรรมะ ศิลปวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ผลจากการศึกษาพบว่า 1. ศักยภาพของวัดและชุมชนในการรองรับการท่องเที่ยว จุดแข็งของพื้นที่วัดที่มีความหลากหลายทั้งด้านธรรมะ ประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่น มีพระเครื่องและโบราณสถานที่มีชื่อเสียง เช่น พระขุนแผนบ้านกร่าง มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ยังคงสืบทอด เช่น จักสาน ผ้าทอ เครื่องปั้นดินเผา มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่สามารถพัฒนาเป็นเส้นทางศึกษาธรรมชาติและจิตปัญญา 2. การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมได้ออกแบบกิจกรรมท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับบริบทของวัดและชุมชน ได้แก่ (1) วัดพังม่วง-เส้นทางเดินป่าธรรมะ โดยนำเสนอการเดินป่าธรรมะ ศึกษาพันธุ์ไม้และฝึกสมาธิผ่านธรรมชาติ เชื่อมโยงแนวคิดอิทธิบาทและอานาปานสติ (2) วัดบ้านกร่าง-เดินตามรอยประวัติศาตร์พระบ้านกร่าง โดยนำเสนอประวัติศาตร์ของพระขุนแผนบ้านกร่าง เปิดให้มีการประชุมเชิงปฏิบัติการการทำพระเครื่องจำลอง (3) วัดเถรพลาย-เข้าวัดบวชใจ ด้วยกิจกรรมฝึกปฏิบัติธรรมและสมาธิเพื่อสร้างจิตวิสัยที่ออกสู่ให้ผู้เข้าร่วมบวชเนกขัมมะและฝึกจิตปัญญา (5) วัดจรรย์-ค่ายเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยนักท่องเที่ยวสามารถทดลองทำหัตถกรรม งานจักสานและเครื่องปั้นดินเผา เรียนรู้จากปราชญ์ชุมชนที่สืบทอดองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่น (6) วัดดอนบุบผาราม-ฝึกสมาธิกับธรรมะ 4 ทิศ ด้วยการฝึกสมาธิ 4 รูปแบบ (อานาปานสติ เมตตาภาวนา เดินจงกรมสมาธิในความเงียบ) มีศูนย์ปฏิบัติธรรมที่รองรับการรทิต 3 วัน

3. การยกระดับวัดและชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม โครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกที่ได้รับการพัฒนา ปรับปรุงเส้นทางศึกษาธรรมชาติและป้ายข้อมูลของวัด พัฒนาลานหัตถกรรม ตลาดชุมชนและจุดบริการนักท่องเที่ยว ใช้พลังงานสะอาดและระบบรักษาสิ่งแวดล้อมภายในวัด ขยายพื้นที่จอดรถและสร้างห้องน้ำที่สะอาดให้เพียงพอต่อนักท่องเที่ยว กลยุทธ์ประชาสัมพันธ์ได้สร้าง

เว็บไซต์กลางสำหรับเส้นทางท่องเที่ยว โดยใช้เฟซบุ๊ก ยูทูบ อินสตาแกรมและดีกิต็อก ในการดึงดูดนักท่องเที่ยวเพื่อจัดกิจกรรมอินฟลูเอนเซอร์มาร์เก็ตติ้ง (Influencer Marketing) โดยให้พระนักเทศน์และบล็อกเกอร์ช่วยประชาสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ส่งเสริมสินค้าโอท็อปและ กิจกรรมเวิร์คช็อปให้เกิดรายได้สู่ชุมชน

ภาพ 6 การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในวัดของอำเภอศรีประจันต์

อภิปรายผล

1. ศักยภาพและความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวของวัดพบว่า วัดในอำเภอศรีประจันต์มีศักยภาพสูงในการรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม โดยมีองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ 1) ศาสนาและจิตปัญญา 2) ประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) การพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อความยั่งยืน 4) การบูรณาการกับชุมชน และ 5) กลยุทธ์ประชาสัมพันธ์และการตลาด ทั้งนี้ ได้ออกแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของแต่ละวัด พร้อมแนวทางยกระดับวัดและชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับพระเทพวชิรบัณฑิต (สมจินต์ สมมาบุญโญ) (2564) ที่ศึกษาสำรวจสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ต้องมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาและการดำรงชีวิตจะเป็นไปอย่างยั่งยืนก็ต่อเมื่อมนุษย์ตระหนักถึงบทบาทของตนเองที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติ และ

สอดคล้องกับงานของพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (2557) ที่ศึกษาพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมระบุว่า พระพุทธศาสนาและธรรมชาติมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด พระพุทธเจ้าและพระสาวกดำรงชีวิตอย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ และมองว่าสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อบุคคล 4 ของมนุษย์ หากมนุษย์ทำลายป่าไม้ก็เท่ากับทำลายตนเอง ข้อมูลจากการวิจัยนี้ได้นำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของวัดให้เอื้อต่อการเรียนรู้และปฏิบัติธรรม เช่น การเพิ่มพื้นที่สีเขียว การพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การใช้พลังงานสะอาด นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับงานของพระครูธรรมธรรณคุณนถ เขมธมฺโม (กันตีมูล) (2566) ที่ศึกษาวัฒนธรรมเชิงนิเวศวิทยากับการท่องเที่ยววัดร่องเสือเต้นในจังหวัดเชียงรายพบว่า ลักษณะวัฒนธรรมนิเวศวิทยาและการท่องเที่ยววัดร่องเสือเต้นมีการพัฒนาโครงสร้างและสิ่งอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว เป็นศูนย์รวมทางศาสนาและพิธีกรรมที่สำคัญ มีความโดดเด่นด้านสถาปัตยกรรมและความรู้ทางประวัติศาสตร์ ถือเป็นศักยภาพที่เป็นอัตลักษณ์ของวัดร่องเสือเต้นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว

2. การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของวัดพบว่า การพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวได้เชื่อมโยงหลักธรรมะ วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน ได้มีการออกแบบกิจกรรมท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับบริบทของวัดและชุมชนโดยคำนึงถึงอัตลักษณ์ของทั้ง 5 วัดและความสนใจของกลุ่มนักท่องเที่ยว ซึ่งเชื่อมโยงเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเดียวกัน ผลการวิจัยสอดคล้องกับงานของนภาพร หงษ์ทอง และคณะ (2568) ที่ศึกษาการพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้วัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์ในวัดโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ภูมิปัญญา วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น โดยคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นทุกขั้นตอน อย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้มีข้อแตกต่างกับงานของอรอนพ เรืองกัลปวงศ์ และสรสวรรค์ เรืองกัลปวงศ์ (2559) ที่ศึกษาการพัฒนาการท่องเที่ยวตลาดน้ำในจังหวัดนนทบุรี งานดังกล่าวเน้นการพัฒนาลาดน้ำเชิงพาณิชย์ ขณะที่งานวิจัยนี้เป็นเชิงวัฒนธรรมทางศาสนาจึงมีความแตกต่างกันในด้านเป้าหมายหรือผลลัพธ์ของการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังมีข้อแตกต่างกับงานของกัญจิรา วิจิตรวัชรารักษ์ และนภารัตน์ กิตติรัตนมงคล (2565) ที่ศึกษากลยุทธ์การพัฒนากิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนายุคทวารวดีในเขตจังหวัดนครปฐม ประกอบด้วยกลยุทธ์การพัฒนากิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ซึ่งเป็นงานที่เน้นนโยบายและยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว

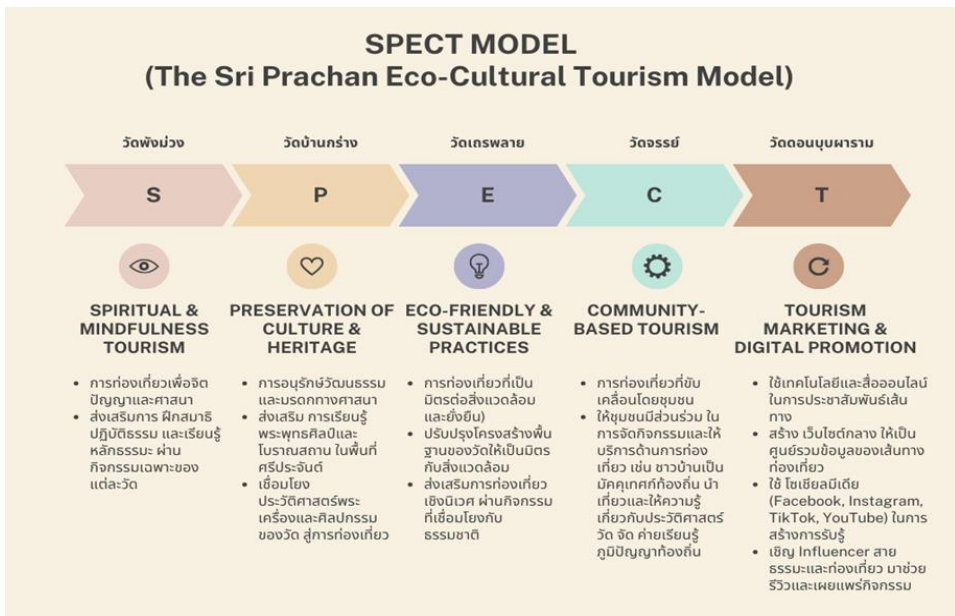
รวมถึงการสร้างกลยุทธ์การพัฒนากิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ขณะทำงานวิจัยนี้เน้นการพัฒนาการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่น

3. การยกระดับวัดและชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม พบว่า ได้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น การปรับปรุง ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ติดตั้งป้ายข้อมูล พัฒนาห้องน้ำ ลานจอดรถ การบูรณาการ การท่องเที่ยวเข้ากับเศรษฐกิจชุมชน โดยส่งเสริมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ส่งเสริมสินค้า โอท็อป สร้างตลาดชุมชนรอบวัด และการพัฒนาระบบประชาสัมพันธ์และการตลาด ผ่านการจัดทำเว็บไซต์ แอปพลิเคชันท่องเที่ยวศรีประจันต์เพื่อขยายฐานนักท่องเที่ยว สอดคล้องกับงานของรุ่งฤดี ขนอม (2562) ซึ่งศึกษาการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเน้นให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยพบว่า การให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการช่วยให้เกิดความยั่งยืนและสร้างรายได้แก่คนในพื้นที่ งานวิจัยนี้ได้พัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นฐาน (Community-based Tourism) ผ่านการส่งเสริม บทบาทของชาวบ้าน เช่น การเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่น การส่งเสริมสินค้าโอท็อป ฯลฯ แต่ก็มีข้อแตกต่าง คือ งานของรุ่งฤดี ขนอม เน้นการบริหารจัดการการท่องเที่ยวในระดับมหภาค ขณะที่งานวิจัยนี้เป็นกรออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวเฉพาะพื้นที่ ศาสนาและวัฒนธรรม สดท้ายในแง่ของพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว ผลการวิจัย สอดคล้องกับงานของชูลีวรรณ ปราณิธรรม และคณะ (2562) ที่พบว่า นักท่องเที่ยวให้ความสำคัญกับความสะอาดสบายและคุณภาพของบริการ ดังนั้น งานวิจัยนี้ได้มีการปรับปรุงห้องน้ำ ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวและสิ่งอำนวยความสะดวกในวัดให้มี มาตรฐานสูงขึ้น พร้อมทั้งพัฒนาแพลตฟอร์มออนไลน์เพื่อให้ข้อมูลและอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว ข้อแตกต่าง คือ งานของชูลีวรรณ ปราณิธรรมและคณะมุ่งเน้น การเลือกที่พักและบริการในแหล่งท่องเที่ยวทั่วไป ส่วนงานวิจัยนี้เน้นการพัฒนาวัดให้ สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้โดยไม่สูญเสียอัตลักษณ์ของตน นอกจากนี้ ยังสอดคล้อง กับมณฑล ศรีสุข และคณะ (2567) ที่ได้ศึกษาศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรมของชุมชนท่องเที่ยวในจังหวัดอุดรดิษฐ์พบว่า จังหวัดอุดรดิษฐ์มีความอุดม สมบูรณ์ทางวัฒนธรรม มีเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละพื้นที่ มีการเปลี่ยนแปลง ผสมผสาน หล่อหลอม พัฒนามากาลเวลา กระทั่งประยุกต์ร่วมกับวัฒนธรรมทั้งข้าง ถิ่นและข้ามถิ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมในจังหวัด อุดรดิษฐ์ที่มีการสืบสานผ่านกาลเวลามาอย่างยาวนาน จึงเป็นจังหวัดที่มีต้นทุนทาง วัฒนธรรม (Cultural Capital) และเป็นช่องทางการท่องเที่ยวชุมชนท้องถิ่นในจังหวัด อุดรดิษฐ์ในการนำต้นทุนทางวัฒนธรรมไปเผยแพร่ให้กว้างขวางต่อไป

สรุปว่า งานวิจัยนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดของงานวิจัยในด้านการบูรณาการแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเข้ากับการพัฒนาสิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยวและการพัฒนาชุมชน อย่างไรก็ตาม ข้อแตกต่างสำคัญ คือ งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาที่นำไปสู่การปฏิบัติจริงผ่านการออกแบบกิจกรรมที่สามารถนำไปใช้ได้ทันที ทำให้การท่องเที่ยวในอำเภอศรีประจันต์ไม่เพียงแต่เป็นการเดินทางเพื่อพักผ่อน แต่ยังเป็นการเรียนรู้และเข้าถึงแก่นแท้ของวัฒนธรรมและศาสนา

องค์ความรู้จากการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้สามารถสรุปเป็นองค์ความรู้โมเดลการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมศรีประจันต์ (Sri Prachan Eco-cultural Tourism Model; SPECT) ดังแสดงในภาพ 7

ภาพ 7 โมเดลการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมศรีประจันต์

โมเดล SPECT เป็นแนวทางการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในอำเภอศรีประจันต์โดยผสมผสานหลักศาสนา วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบหลัก ดังนี้

S= Spiritual and Mindfulness Tourism (การท่องเที่ยวเพื่อจิตปัญญาและศาสนา) ส่งเสริมการฝึกสมาธิ ปฏิบัติธรรมและเรียนรู้หลักธรรมะผ่านกิจกรรมเฉพาะ

ของแต่ละวัด โดยเน้นให้ผู้เข้าร่วมได้รับประสบการณ์การเข้าใจตนเองผ่านธรรมะ เช่น วัดพังม่วงมีกิจกรรม “เส้นทางเดินป่าธรรมะ” เพื่อเชื่อมโยงธรรมะกับธรรมชาติ วัดเถรพลายมีกิจกรรม “เข้าวัดบวชใจ” เพื่อฝึกสมาธิและละวางจากโลกดิจิทัล วัดดอนบพผารามมีกิจกรรม “ฝึกสมาธิ 4 ทิศ สร้างสมดุลของจิตใจ”

P=Preservation of Culture and Heritage (การอนุรักษ์วัฒนธรรมและมรดกทางศาสนา) ส่งเสริมการเรียนรู้พุทธศิลป์และโบราณสถานในพื้นที่อำเภอศรีประจันต์ โดยเชื่อมโยงเข้ากับประวัติศาสตร์พระเครื่องและศิลปกรรมของวัดสู่การท่องเที่ยว เช่น วัดบ้านกร่างมีกิจกรรมการเรียนรู้ “พระขุนแผนบ้านกร่าง” และศิลปะการสร้างพระเครื่องเพื่อส่งเสริมการศึกษาประวัติศาสตร์วัดเก่าแก่และเจดีย์โบราณ

E=Eco-Friendly and Sustainable Practices (การท่องเที่ยวที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและยั่งยืน) โดยปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานของวัดให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น ใช้พลังงานแสงอาทิตย์ ในบางพื้นที่ของวัดติดตั้งระบบบำบัดน้ำเสียที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม การรณรงค์ลดการใช้พลาสติกและขยะภายในวัด การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศผ่านกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติ เช่น วัดพังม่วงจัดเส้นทางเดินป่าธรรมะเพื่อศึกษาพันธุ์ไม้และสมุนไพรท้องถิ่น

C=Community-Based Tourism (การท่องเที่ยวที่ขับเคลื่อนโดยชุมชน) ให้ชุมชนมีส่วนร่วม ในการจัดกิจกรรมและให้บริการด้านการท่องเที่ยว เช่น ชาวบ้านเป็นมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อนำเที่ยวและให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัด การจัดค่ายเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่วัดจรรย์ เช่น การจักสาน เครื่องปั้นดินเผา ผ้าทอ การส่งเสริมสินค้าโอท็อปและของที่ระลึกจากชุมชนให้เป็นของฝากจากเส้นทางนี้

T=Tourism Marketing and Digital Promotion (การตลาดและการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงดิจิทัล) โดยใช้เทคโนโลยีและสื่อออนไลน์ในการประชาสัมพันธ์เส้นทาง การสร้างเว็บไซต์กลางให้เป็นศูนย์รวมข้อมูลของเส้นทางท่องเที่ยว การใช้โซเชียลมีเดีย (เฟซบุ๊ก ยูทูบ อินสตาแกรม ทิกต็อก) ในการสร้างการรับรู้ การเชิญอินฟลูเอนเซอร์สายธรรมะและท่องเที่ยวมาช่วยรีวิวและเผยแพร่กิจกรรม การจัดทำวิดีโอสารคดีเกี่ยวกับวัดและวัฒนธรรมชุมชนเพื่อเผยแพร่ทางสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส (Thai PBS) และช่องทางดิจิทัล

สรุป

วัดและชุมชนในอำเภอศรีประจันต์มีศักยภาพสูงในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม โดยอาศัยโครงสร้างพื้นฐานที่เหมาะสม กิจกรรมที่มี

เอกลักษณ์และการประชาสัมพันธ์ที่มีประสิทธิภาพ แนวทางการยกระดับวัดและชุมชนสู่แหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืนต้องดำเนินการ 4 ด้านหลัก คือ 1) พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ห้องน้ำ ลานจอดรถ 2) พัฒนากิจกรรมที่ตอบโจทย์กลุ่มเป้าหมาย เช่น กิจกรรมเดินป่าธรรมชาติ เรียนรู้พระเครื่อง ค่ายภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) สร้างระบบการตลาดและประชาสัมพันธ์ที่ทันสมัย เช่น เว็บไซต์กลาง โซเชียลมีเดีย แคมเปญอินฟลูเอนเซอร์ 4) ส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนและสร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยให้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ แนวทางเหล่านี้จะทำให้อำเภอศรีประจันต์กลายเป็นต้นแบบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่มีความยั่งยืนและเป็นประโยชน์ต่อวัด ชุมชนและนักท่องเที่ยวในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กัญจิรา วิจิตรวัชรารักษ์ และนภารัตน์ กิตติรัตนมงคล. (2565). กลยุทธ์การพัฒนากิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา ยุคทวารวดีในเขตจังหวัดนครปฐม. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*. 7 (12), 617-633.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2564). *วัดไทย: มรดกทางวัฒนธรรมและแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ*. กรุงเทพมหานคร: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- ชุลีวรรณ ปราณิธรรม และคณะ. (2562). พฤติกรรมการเลือกที่พักแรมของนักท่องเที่ยวชาวไทยในอำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี*. 8 (1), 91-106.
- เทศบาลตำบลศรีประจันต์. (ม.ป.ป.). *สถานที่สำคัญ-ท่องเที่ยว*. สืบค้นเมื่อ 13 พฤษภาคม 2568, จาก <https://www.sriprachancity.go.th/Pages/travel>
- นภาพร หงษ์ทอง และคณะ. (2568). สืบฮีตสานฮอย ตามรอยปราชญ์ชุมชน: การพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้วัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน. *วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ*. 10 (1), 171-192.
- บ้านจอมยุทธ. (ม.ป.ป.). *สถานที่สำคัญ-แหล่งท่องเที่ยว จังหวัดสุพรรณบุรี*. สืบค้นเมื่อ 13 พฤษภาคม 2568, จาก <https://baanjomyut.com/76province/center/supanburi/travel.html>
- พระครูธรรมธกรกฤษณล เขมธมโม (กันตีมูล). (2566). วัฒนธรรมเชิงนิเวศวิทยากับการท่องเที่ยววัดร่องเสือเต้นในจังหวัดเชียงราย. *วารสารนพพุทธศาสตร์*. 2 (2), 1-16.

- พระเทพวัชรบัณฑิต (สมจินต์ สมมาบุญโญ). (04 พฤษภาคม 2564). *สำรวจสภาพแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาใน คัมภีร์พระพุทธศาสนา*. สืบค้นเมื่อ 13 พฤษภาคม 2568, จาก <https://www.mcu.ac.th/article/detail/35338>
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2557). *พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มณฑล ศรีสุข และคณะ. (2567). การศึกษาศักยภาพชุมชนท่องเที่ยวในการอนุรักษ์ สืบทอดและศึกษาองค์ความรู้ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อเสริมสร้างการท่องเที่ยวชุมชน จังหวัดอุดรธานี. *วารสารการท่องเที่ยวและการบริการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย*. 9 (1), 1-15.
- เยาวลักษณ์ เหล่าฤทธิ์ และคณะ. (2558). เที่ยววัด: แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ วัฒนธรรมริมฝั่งแม่น้ำโขง จังหวัดหนองคาย. *วารสารบัณฑิตศึกษา*. 12 (57), 165-175.
- รุ่งฤดี ขนอม. (2562). การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนแหลมประทับ ตำบลทองเนียน อำเภอนอม จังหวัดนครศรีธรรมราช. *วารสารวิชาการสังคมมนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช*. 9 (2), 86-100.
- วารุณี ประไพเมือง. (2565). แนวทางการท่องเที่ยวเชิงพุทธวิถีใหม่ New Normal . *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์*. 7 (3), 365-408.
- อรนุช ศิลป์มณีพันธ์. (2547). *การพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อรรณพ เรืองกัลปวงศ์ และสรารวรรณ เรืองกัลปวงศ์. (2559). แนวทางการพัฒนาคุณภาพการบริการของแหล่งท่องเที่ยวตลาดน้ำ จังหวัดนนทบุรี. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น*. 10 (3), 7-21.
- World Tourism Organization. (2011), *Tourism towards 2030/Global Overview*. Madrid: World Tourism Organization.